

Jeřábek, Dušan

[Saltykov-Šchedrin, Michail Jevgrafovič. O literatuře]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1959, vol. 8, iss. D6, pp. 108-110

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108705>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ního životopisu Novákové však vidíme, že autorka přijala jejich odmítnutí poněkud jinak. Říká o tom sama toto (cituji podle vydání A. Nováka v knize *O Teréze Novákové*, Česká Třebová 1930, str. 57 n.): „Roku 1868 a 1869 dala jsem se do toho vážně, jak jsem myslela, a také jako 16letá poslala redaktoru Květu Vítěz. Hálkovi sbírku svých hrozných veršů. Dostalo se mi v listárně odpovědi tak laskavé, že dnes nechápu, jak mohla platit oněm škytavkám; tenkrát ovšem účinkovala jako studená sprcha — myslela jsem si, že některá by mohla být otřesena.“ Z jiných drobných nedopatření překvapuje psaní dívčího jména Novákové „Lanhansová“, kdežto všechny dosavadní práce (včetně starších studií Nejedlého) uvádějí podobu „Lanhausová“.

Tyto výhrady však nikterak neoslabilují celkový přínos nové knihy *Zd. Nejedlého*. Jeho práce podává spolehlivý obraz mladé Novákové a představuje dobrý základ pro další, hlavní část monografie.
Karel Palas

M. J. Saltykov-Ščedrin, O literatuře. (Praha, Československý spisovatel 1957. Kritické knihovny sv. 21. Výbor z ruského originálu M. J. Š č e d r i n, *O littérature*, vydaného v Moskvě v nakladatelství GICHL r. 1952, uspořádala, přeložila, poznámkami a rejstříkem opatřila Darja Podlipská. Doslov napsal Julius Dolanský. Str. 396.)

Přehled dosavadních svazků Kritické knihovny, vydávané od r. 1949, svědčí o tom, že se podařilo vybudovat edici mnohostranně potřebnou a cennou. Zároveň se však objevují některé problémy, které nejsou zatím dořešeny a které nutí k zamyšlení.

Redakce volila až dosud především autory české, a to takové, kteří svými kritickými projevy utvářeli vývoj našeho literárního, uměleckého a tedy i společenského života. Přitom se neomezovala jenom na autory, u nichž kritická nebo literárně historická (popř. odborně estetická) činnost je těžiskem jejich významu (Dobrovský, Vlček, Nejedlý, Šalda, Hostinský), nýbrž hledala od počátku možnosti, jak osvětlit vývoj českého umění — především slovesného — prostřednictvím kritických projevů, dokládajících úsilí o vyřešení vlastní tvůrčí problematiky básnickov. Z toho důvodu byly zařazeny výběry z Nerudy, Tyla, Hála, nejnověji Olbrachta a Neumanna, přinášející — až na výbor z Nerudy — materiál většinou těžko dostupný a málo známý. A totéž platí o některých jiných svazcích, zejména o výboru Čestí radikální demokraté o literatuře, zčásti rovněž o výbořech ze Sabiny a Havlíčka.

Tim, že se redakce snaží pojmut o edice autory velmi odlišného kritického rozpětí a významu, dostává se nejednou do kolísí mezi povahou textů a rázem i možnostmi Kritické knihovny. Tyto kolise vyrovnává nejobtížněji v případech, kdy kritické dílo svým rozsahem i závažností daleko přesahuje nutně omezený rámec výběrové edice: to platí především o antologiích z Nerudy a Šaldy, podávajících — na rozdíl od více méně ucelených svazků ostatních — spíše torso, nežli výbor kritické tvorby těchto autorů. Kdežto tedy některé svazky (Dobrovský, Vlček, Čestí radikální demokraté, Tyl, Havlíček) vyhovují plně požadavkům vydání čtenářského, ba v některých případech poslouží také potřebě odborně, jiné stěží splňují poslání jen popularisační. Vyplývá z toho nutnost obezřelé volby autorů: ne každého lze vtěsnat do rozsahu jednosvazkového, byť i obsáhlého výboru; ba není to ani žádoucí, zejména je-li po ruce vyhovující, třeba starší vydání souborné. A naopak se zas nabízí možnost vřadit právě do této edice texty, které nemohou být prozatím pojímány do edic s většími náklady. Docela namátkou připomínáme kritické dílo V. Mrštíka, L. Čecha nebo H. G. Schauera, kterým by se napříště mělo v Kritické knihovně dostat místa; ze starších mělo by pak být pamatováno především na J. Jungmanna.

Poněkud odlišné problémy než v řadě výborů českých musí redakce řešit při výbořech z autorů cizích. Ti jsou zatím v Kritické knihovně v menšině. Kdežto v české řadě je redakci zřejmě o to, aby edice podala více méně celistvý (třeba ne chronologický) přehled hlavní, vývojové linie české kritiky od počátku obrození až do současnosti, směřuje výběr textů z cizí kritické tvorby především k tomu, aby osvětlil čtenáři v hlavních bodech ty proudy evropského kritického myšlení, které zasáhly významným způsobem do vývoje naší literatury, ideově ji obohatily a přispěly k řešení otázek realistického umění u nás. Proto byly do edice až dosud pojaty cenné výběry z Marxe a Engelse, z Lessinga, z francouzských realistů 19. a 20. století, z Lafarguea; z ruské a sovětské kritiky prozatím výběry z Gogola, Černyševského, Gorkého a A. N. Tolstého. Mimořádný význam této kritiky pro naši literární minulost i přítomnost je tím ovšem posud jenom naznačen. Ale redakce je si ho nepochybně vědoma, a proto také právě v tomto směru svou edici obohacuje. Dokladem toho je 21. svazek Kritické knihovny, přinášející výbor z kritického díla *M. J. Saltykova-Ščedrina*.

Jako mistrného zobrazitele nevolnického Ruska první poloviny minulého věku není

už dávno třeba Saltykova-Ščedrina českému čtenáři představovat. Aspoň základní jeho díla — Golovlevské panstvo a Pošechoňské staré časy — staly se součástí oněch kulturních hodnot, které i náš čtenář přijal za své a z kterých i česká literatura čerpala tvůrčí podněty. Saltykov-Ščedrin patří do řady velkých ruských realistů, přetvářejících svým dílem nejen podobu ruské (a evropské) literatury, ale i sám společenský obraz a stav ruského světa. Přitom však má Ščedrin mezi svými vrstevníky — Gončarovem, Turgeněvem, Tolstým, Dostojevským — místo zvláštní a osobité. Kdežto tito působili v různých formách na přerod ruské společnosti především mohutnou silou objektivní ideje, vyplývající z jejich literárních děl i tehdy, kdy do nich vkládali subjektivní ideu retardáční (hledající např. východisko v křesťansko-mystické obrodě ruského člověka nebo odmítající radikalismus pokrokové mládeže), směřoval Saltykov-Ščedrin k cíli různé nápravy sociálního bezpráví vědomým a programovým záměrem celé své tvorby, v níž kreslil obraz feudálního Ruska s hněvivou, umělecky ovšem svrchovaně pročištěnou tendencí revolučně demokratickou.

Poutavý a dobře sestavený výbor Ščedrinových literárních statí doplňuje tento profil autorovy silné umělecké osobnosti výrazným způsobem. Svědčí především o organické ideové jednotě slovesného díla spisovatelova s jeho teoretickými názory, vyrůstajícími nejen z bohatých zkušeností literárních, ale především z dokonale znalosti ruské společnosti a jejího životního prostředí. I v těchto statích proniká především básnickova schopnost ostrého vidění skutečnosti, charakteristická pro jeho tvorbu uměleckou: markantní doklad toho, jak těsně souvisí, ba namnoze splývá autorova beletristika s jeho publicistikou. Ale chladně bystrý zrak, jímž Ščedrin analyzuje ruskou skutečnost, naprosto není symptomem objektivistické nezaujatosti, lhostejného srdce; právě naopak. Ščedrin jako kritik vede ruskou literaturu záměrně k tomu, aby vytvářením pravdivého obrazu života přispívala především k mravní obrodě a společenskému osvobození lidových vrstev. Proto odmítá slavjanofilské tendence, jejichž cílem je zastířit hluboké rozpory společnosti idealisací prostého ruského člověka. Lid, jak to Ščedrin vyjadřuje v článku o básníkovi A. V. Kolcova, nepotřebuje pochlebování. Básník vskutku národní, který se svým lidem cítí, musí mít schopnost a odvahu proniknout k jeho skutečné povaze; přitom ovšem umělec — jak zní jiné slovo Ščedrinovo — *nejen pozoruje, ale i posuzuje*. „Naprosto tedy neapravení porozumění pro život lidu (a dokonce i s jeho temnými stránkami) z uznávání jeho absolutní neomylnosti a normálnosti (jak to připouštějí slavjanofilové), nýbrž z toho, že život lidu znamená konečný cíl dějin, že pouze v něm spočívá všechn příští zdar, že i v přítomné době v sobě obsahuje jedinou základnu, bez které každá lidská činnost je nmyslitelná“ (str. 82). Proto Ščedrin protestuje proti slavjanofilskému ideálu tzv. pokory a odpuštění, jež má být ruskému lidu jedinou cestou k usmíření. A stejně oponuje i turgeněvovské koncepci „zbytečného člověka“, typu, který se mohl zrodit jen v společenské tíždě, zhabené nutností fyzicky pracovat. Tento typ, jak Ščedrin dokazuje, je v ruské literatuře vyčerpán, a nelze jej mravně ospravedlnit ani tehdy, když je — jako u Turgeněva — líčen sebesympatičtěji. Podle Ščedrinova přesvědčení je úkolem nové ruské literatury objasnit kladné typy ruského života. Cestu k tomu ukazuje jediné *realismus*.

Problematicke slovesného realismu věnuje Ščedrin nejzávažnější statí a myšlenky své kritické činnosti. Lze je zde reprodukovat jen ve vši stručnosti; leč i tak vyplyne jejich pronikavost, jasnost a podnětnost.

Ščedrinovým východiskem při zkoumání vztahu umění a skutečnosti byly názory jeho staršího druha Bělinského, a to z období let čtyřicátých, kdy Bělinskij dochází k přesvědčení materialistickému a vypracovává nové pojetí národnosti a lidovosti umění i kultury, aby na jeho základě dospěl ke kritickému realismu. Ovšem podnět Bělinského byl Ščedrinovi jen jedním, třeba mocným, myšlenkovým impulsem. Rozhodující úlohu měla osobní, znova a znova prověřovaná empirie životní, uuožňující Ščedrinovi samostatně klesit ruskému literárnímu vývoji cestu směrem, který naznačil předčasně zesnulý Bělinskij.

Uhelným kamenem Ščedrinovy kritické teorie, kterou během šedesátých a sedmdesátých let vypracoval v skutečnou soustavu, je přesvědčení, že literatura musí být nejen výrazem a obrazem společenského prostředí, ale jeho určující a formující složkou. Jistě se nám ozývá připomínka slov Bělinského, žádajícího, aby literatura byla „nejen věrným ohlaselem společenského mínění, nýbrž i jeho revisorem a kontrolorem“. Ale tato myšlenka je Ščedrinovi jen východiskem k dalšímu teoretickému poznání, vycházejícímu z kritického rozboru konkrétních uměleckých děl. Tak např. analýsa dramatu A. Pisemského Hořký osud vede Ščedrina k přesvědčení, že jedním ze základních požadavků realismu je schopnost proniknout do duševního světa postav: pak se teprve ukáže mnohotvárnost lidských charakterů, pro které naivní „realisté“ nenacházeli ve své paletě jinou barvu nežli černou nebo bílou. Po spisovateli neřádá Ščedrin „ideální“ lidi, ale *ideály*. K tomu

ovšem je třeba, aby umělec sám v sobě vypěstoval — nikoli jen přijal — ideu dobra a krásy. Tato ideu nemá však povahu „nadčasové“, „věčné“ hodnoty; naopak je spjata se životem dne, s prací a bolestmi lidu. Touto ideou, tímto smyslem nechť je naplněno umění, nikoli romantickým sněním. Básník není — jak Ščedrin zdůrazňuje v stati, zahrocené polemicky proti Mussetovu Rollovi — „služebníkem nekonečna“, „věstcem neznáma“, ale objevovatelem životní pravdy. Aby se k ní dobral, nesmí skutečnost ani libovolně deformovat, ani kopírovat, nýbrž citlivou rukou umělce pečlivě „třídít fakta, zachycovat celkový smysl života“. Proto Ščedrin odmítá jak romantismus, tak zolovský naturalismus, projevivši se nejmarkantněji v Naně.

Jako samozřejmý následek přesvědčení o nutnosti sociálního poslání umění vyplývá pak Ščedrinova averse vůči jakékoli sarnoučelnosti umění, vůči tomu, co nazývá „motýlkovou poezií“. Všechna velká literární díla minulosti, dokládá Ščedrin, sledovala zcela jasný cíl — odhalovala nesoulad a zmatek, jímž lidstvo trpělo a trpí.

I z tohoto nártu je zřejmé, jak velké myšlenkové bohatství obsahuje kniha Ščedrinových literárních statí, jimiž se nám zpřístupňují autorovy umělecké a společenské názory, publikované od 40. do 80. let v časopisech Otěčestvennyje zapiski, Russkij vestnik, Sovremennik a Russkije vedomosti. Pro českého literárního historika je pak zvláště zajímavé sledovat, jak Ščedrinovy literární názory, vyjadřující vedle Černyševského jistě nejvýraznější a nejvyzrálejší zásady ruského kritického realismu, korespondují v základních bodech se soudobým kritickým programem nejpokrokovějšího proudu české literatury 60. a 70. let 19. století, reprezentovaného družinou májovců. Je to tím zajímavější, že tyto čeští autoři probíjávali svoje umělecké názory celkem nezávisle na ruském kritickém realismu, jehož jednotlivé projevy pronikaly k nám v té době jen sporadicky, a to díly uměleckými (Gogol, Turgeněv, Gončarov), nikoli pracemi kritickými. Vždyť spojen s ruskou pokrokovou kritikou (jmenovitě s Bělinským) nenavázal ani Havlíček, který k tomu měl osobní příležitost v Moskvě. Ovšem není možno opomenout, že také působení silných uměleckých děl ruského realismu (Mrtvých duší, Revisora, Lovcových zápisků, Oblomova) zanechalo znatelné stopy na vývoji kritických názorů májovců. Přesto však musíme vidět, že už od padesátých let bez zřejmé souvislosti s vývojem ruským usiluje Sabina, Neruda, Hálek (později také Světlá) o vyřešení týchž základních problémů, jakými se zabývali Bělinskij, Černyševskij, Saltykov-Ščedrin, a to v podstatě touž cestou, s podobnými, třeba ne tak systematicky promyšlenými závěry. Při vši rozdílnosti společenských systémů, životních podmínek, prostředí a národní povahy existovala totiž společná živná půda, z níž v obou literaturách — a ovšem i v řadě dalších literatur evropských — vyrostly analogické problémy; touto půdou byla nepochybně touha po osvobození z moci státního absolutismu, po dobytí lidských práv, po sociální spravedlnosti. Kniha Ščedrinových statí je dokladem toho, že podrobnému materiálovému zkoumání a srovnávacímu studiu těchto analogií a styčných programů česko-ruských v 19. století jsme ještě mnoho dlužni.

Dušan Jeřábek

Alois Sívek, Ondráš z Janovic. Příspěvek k poznání zbojnické problematiky v slovesnosti slezské oblasti. (Vydalo Krajské nakladatelství v Ostravě v r. 1958 jako 22. svazek řady Publikace Slezského studijního ústavu v Opavě.)

Zbojnictví bylo jednou z forem boje slovanského lidu za sociální a národní svobodu. Buržoazní historiografie vysvětlovala jeho vznik a podstatu všelijak. Tak vznikaly nejrůznější teorie o původu daného jevu, jež hledaly jeho kořeny zpravidla mimo oblast společensko-hospodářského procesu. A tradiční folkloristika vykládala zbojnickou poeii — podobně jako jiné žánry lidové slovesnosti — svou starou metodou, již můžeme obrazně charakterizovat jako snahu „vyložit z listu strom“. Někteří badatelé nepostihli ani podstatný rozdíl mezi zbojníky, bojujícími proti nespravedlivostem sociálního řádu v zájmu lidových vrstev, a obyčejnými lapky, sledujícími svým „zbojnickým štychem“ jen osobní prospěch. Slovo „zbojník“ nabylo přirozeně při takovémto ideově nediferencovaném pojetí dokonce pejorativní smysl. Je zajímavé a zcela pochopitelné, že sovětsí literární vědci kladou termín „razbojnik“ buď do uvozovek¹ anebo jej zpřesňují přidavným jménem — blagorodnyj razbojnik.² Podtrhují tím své lidové chápání obsahu slova, odlišné od jeho

¹ Srov. např. v knize Русское народное поэтическое творчество. Посobie для вузов. Под общ. ред. проф. П. Г. Богатырева. Учпедгиз, Москва, 1956, 2-ое издание, стор. 424—425.

² Viz např. P. G. Bogatyřeva v knize Сборник ответов по литературоведению. Изд. АН СССР, Советский комитет славистов, IV. Международный съезд славистов, Москва, 1958, стор. 261.